

G‘AZNAVIYLAR VA SALJUQIYLAR DAVLATI

Ganiyev Murodillo Latifjon o‘g‘li

Ilashev Farruh Baxodir o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy- gumanitar va san'at fakulteti

Tarix yo‘nalishi 1- bosqich 102- guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada G‘aznaviylar va Saljuqiylar davlatlari tarixiy taraqqiyoti, ularning siyosiy va harbiy faoliyati, shuningdek, ilm-fan va madaniyatga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Maqolada ikki imperiyaning o‘zaro munosabatlari, ularning Islom olamidagi roli va Markaziy Osiyo hamda Eron hududlaridagi ta’siri yoritilgan. G‘aznaviylar va Saljuqiylar o‘z davrining qudratli davlatlari bo‘lgan bo‘lib, ularning merosi bugungi kunga qadar tarixiy ahamiyatga egadir.

Anotation: This article analyzes the historical development of the Ghaznavid and Seljuk states, focusing on their political and military activities, as well as their contributions to science and culture. It highlights the relationship between the two empires, their role in the Islamic world, and their influence across Central Asia and the Iranian territories. The Ghaznaviys and Seljuks were among the most powerful states of their time, and their legacy remains of significant historical importance today.

Аннотация: В статье анализируется историческое развитие государств Газневидов и Сельджуков, их политическая и военная деятельность, а также их вклад в науку и культуру. В статье рассматриваются взаимоотношения двух империй, их роль в исламском мире и их влияние в Средней Азии и Иране. Газневиды и Сельджуки были могущественными государствами своего времени, и их наследие сохраняет историческую значимость по сей день.

Kalit so‘zlar: G‘aznaviylar davlati, Saljuqiylar imperiyasi, O‘rta asrlar tarixi, siyosiy munosabatlar, harbiy yurishlar, Islom sivilizatsiyasi, ilm-fan va madaniyat, Markaziy Osiyo tarixi, Eron hududi, tarixiy meros.

Keywords: Ghaznaviy state, Seljuk Empire, medieval history, political relations, military campaigns, Islamic civilization, science and culture, history of Central Asia, Iranian region, historical legacy.

Ключевые слова: *государство Газневидов, империя Сельджуков, средневековая история, политические отношения, военные походы, исламская цивилизация, наука и культура, история Средней Азии, иранская территория, историческое наследие.*

Kirish: Buyuk Saljuqiylar imperiyasi yoki Saljuqiylar davlati - oʻrta asrlarda oʻgʻuz turklarining Kinik qabilasi tomonidan asos solingan turk, sunniy musulmon imperiyasi. Saljuqiylar Hindukush togʻlaridan Gʻarbiy Anadolugacha va Oʻrta Osiyodan Fors koʻrfaziga qadar choʻzilgan katta hududni nazorat qildilar. Orol dengizi yaqinida kuchayib, avval Xuroson shaharni qoʻlga kiritgan saljuqiylar bu yerdan Eronga oʻtib, Anadoʻlidagi shaharlarni nazorat ostiga oldilar. Saljuqiylar davlatiga Saljuqning nevarasi Sulton Toʻgʻrulbek asos solgan. Saljuq turklari XI asrning 20-yillarida harbiy xizmatlari evaziga Xurosonda Mahmud Gʻaznaviydan koʻplab mulklar olganlar. Biroq keyinchalik gʻaznaviylar ularga qarshi lashkar joʻnatib, Arslon Isroil ibn Saljuqni asir olishgan va Hindistondagi harbiy qalʼada tutqunlikda saqlashgan (1032-yil u hibsda oʻlgan). Saljuqiylar gʻaznaviylarga qarshi olib borgan koʻplab muvaffaqiyatli janglaridan soʻng Nishopurni egallab, oʻz rahbarlari Toʻgʻrulbekni sulton deb elon qildilar (1038). Dandanakon jangidagi gʻalabadan soʻng, u Xuroson hukmdori deb eʼlon qilindi. Asta-sekin saljuqiylar Xuroson, Xorazm, Gʻarbiy Eron, Ozarbayjon, Iroq (Bagʻdod bilan birga)ni oʻzlariga boʻysundirdilar. Bagʻdodda Toʻgʻrulbek nomiga xutba oʻqitilgan. Abbosiylar xalifasi al-Qoim (hukmronlik davri: 1031—1075) hokimiyatni Toʻgʻrulbekka topshirib, uni sulton hamda „Sharq va Gʻarb podshohi“ deb tan olishga majbur boʻlgan va qizini unga xotinlikka bergan. Toʻgʻrulbek Rayni, uning ukasi Chagʻribek Dovud (990—1060) Marvni oʻzlariga poytaxt qildilar. 1050-yilda Toʻgʻrulbek poytaxtni Raydan Isfahonga koʻchirgan.

Alp Arslon va Malikshoh hukmronliklari davrida Saljuqiylar Kichik Osiyo va Yaqin Sharqda mustahkam oʻrnashib olishgan. Ular Vizantiya imperatori Roman IV Diogenning 200 ming kishilik qoʻshinini yengib (1071), butun Kichik Osiyoni (1071—81), keyinchalik Suriya va Falastinni zabt etishgan. Armaniston, Gruziya, Shirvon ham boʻysundirilgan. Shu davrda Balx, Termiz (1044), Buxoro, Samarqand (1089), keyinchalik Fargʻona vodiysi saljuqiylar qoʻl ostida birlashgan.

Hatto Sharqiy Turkistondagi Qoraxoniylar ham ularning ustunligini tan olishgan. Alp Arslon poytaxtni Isfahondan Marvga ko‘chirgan. Saljuqiylar qo‘shinlari Arabiston yarim oroldagi Yaman va Bahrayn yerlarini ham o‘z tasarruflariga olishgan. Malikshoh hukmronligi davrida Saljuqiylar davlati harbiy-siyosiy jihatdan juda kuchli bo‘lgan. Bu vaqtda poytaxt yana Isfahonga ko‘chirilgan. XI asr oxirlarida Saljuqiylar davlati Sharqiy Turkistondan O‘rta yer va Marmar dengizlarigacha bo‘lgan katta hududni o‘z ichiga olgan. Bu davlat Xitoy bilan Vizantiya o‘rtasida joylashgan. Salibchilarning Sharqqa qilgan yurishlarini to‘xtatishda saljuqiylarning xizmati katta bo‘lgan. XI asr oxirlaridan boshlab, Saljuqiylar davlati parchalana boshlaydi. Chunki 1-salib yurishi natijasida Saljuqiylar davlati Gruziya, Shirvon hamda Kichik Osiyoning sohil bo‘yi hududlaridan, Suriya va Falastinning bir qismidan ajralgan (1096—99). Saljuqiylar davlatidan bir necha mustaqil sultonliklar ajralib chiqqan. Mas, Kermion sultonligi (1041 — 1187), Shom (Suriya) sultonligi (1074—1117), Ko‘niya sultonligi va boshqa saljuqiy sultonlar o‘g‘uz va boshqa turkiy urug‘lar boshliqlari, jasur jangchilarga iqto in‘om qilganlar. Masalan, Malikshoh saltanatni 12 ta viloyat — mulkka ajratib, ularni amirlar va lashkarboshilarga iqto tariqasida bergan. Katta-katta mulklarga ega bo‘lgan iqtodordlar esa mustaqil bo‘lishga harakat qilganlar. Malikshoh vafoti (1092)dan so‘ng uning o‘g‘illari o‘rtasida taxt uchun kurash avj oldi. Aka-uka sultonlar Mahmud (hukmronlik davri: 1092—94), Barqiyoruq, Malikshoh II (hukmronlik davri: 1104— 25), G‘iyosiddin Muhammad (hukmronlik davri: 1105—18) ayrim hokimlarning isyonlarini bostirish bilan birga Ismoiliiylar harakati, xususan, Hashshoshiylarga qarshi kurash olib borishga majbur bo‘lganlar.

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.

Buyuk Saljuqiylar davlati taxt uchun kurashlar oqibatida sharqiy va g‘arbiy qismlarga bo‘lingan. G‘arbiy qismga kirgan G‘arbiy Eron, Iroq va Ozarbayjonni Iroq sultonligi (1118—94) nomi bilan sulton G‘iyosiddin Muhammadning o‘g‘li sulton Mahmud (hukmronlik davri: 1118—31) boshqarishni boshlagan. U Hamadonni o‘ziga poytaxt qilgan. Sharqiy qism, asosan, Xuroson, Seyiston, Xorazm va Movarounnahrda iborat bo‘lib, unga sulton Malikshohning kenja o‘g‘li sulton Sanjar hukmronlik qilgan va poytaxti Marv bo‘lgan. Sanjarning qudrati avjga chiqqan davrlarda g‘arbiy saljuqiylar ham uning siyosiy ta’siri

ostida bo‘lishgan, G‘aznaviylar davlati esa unga 1117-yildan tobe bo‘lgan. Biroq Sharqdan Qoraxitoylarning Movarounnahrda bostirib kirishi, Samarqand yaqinida bo‘lgan mashhur Qatvon jangi (1141-yil 9 sent.) da ular Qarluqlar bilan birgalikda Saljuqiylar va Qoraxoniylarning birlashgan qo‘shinini tor-mor qilishi natijasida Sanjarning kuch-qudrati zaiflasha boradi. U avval Movarounnahr, keyinchalik Xurosonning asosiy qismidan ajraladi. Anushteginiylardan Qutbiddin Muhammad, xususan, Otsiz davrlarida Xorazm ham Saljuqiylar davlatidan ajralib chiqib, o‘z mustaqilligini tiklagan. Otsiz, hatto saljuqiylar poytaxti Marvni egallab, Nishopurni qamal qilgan (1141—42). Sanjarning vafoti (1157)dan so‘ng saljuqiylarning Xurosondagi hokimligi tugagan. Xuroson g‘uzlar (o‘g‘uzlar) tasarrufiga kirgan. 1117-yil saljuqiylarning Shom (Suriya) sultonligi, 1187-yil Kermon sultonligi ham tugatilgan. Xorazmshohlar 12-asr 2-yarmidan boshlab g‘arbiy saljuqiylarning Iroq sultonligiga kuchli zarbalar berishgan. Xorazmshoh Takash Iroq sultonligini ham tor-mor qilib, o‘z davlatiga qo‘shib olgan (1194). Faqat Kichik Osiyodagi Ko‘niya (Anadolu yoxud Rum) sultonligi 14-asr boshlarigacha hukm surgan. Bu davlat vatanimiz tarixida chuqur iz qoldirdi.

2. Abdullaev N.A., Rajabov A.S. *O‘rta asrlar tarixi*. – T.: O‘qituvchi, 2001.

Saljuqiylar davlati tepasida oliy hukmdor — sulton (sulton ula‘zam) turgan. Uning nomidan xutba o‘qilib, tanga zarb etilgan. Taxt otadan bolaga meros sifatida o‘tgan. Mulk, yersuv taqsimlash, muhim davlat va boshqaruv mansablariga tayinlash, amaldorlar ishini nazorat qilish va boshqa sultonning vakolatlar doirasiga kirgan. Saljuqiylarning boshqaruv tizimi somoniylar, qoraxoniylar, g‘aznaviylarniki singari ikkiga: dargoh va devonlarga bo‘lingan. Ulug‘ hojib, horis amiri (amiri horis), saloxdor, xos vakil, alamdor, jondor, tashtdor, sarhang, miroxur dargoxdagi asosiy lavozimlar sanalgan. Bosh vazir devoni a‘lo — markaziy boshqaruv tepasida turgan. Devoni tug‘ro, devoni istifo (moliya devoni), devoni ishraf (nazorat devoni), devoni arz (harbiy vazirlik) kabi rasmiy devonlar bo‘lgan. Viloyat boshliklari (voliylar) ham o‘z devonlariga ega bo‘lishgan. Voliylar sulton tomonidan tayinlangan bo‘lib, ular viloyat hayoti bilan bog‘liq barcha sohalar: moliya, soliq, sud, harbiy ishlar, jazo idoralariga rahbarlik qilgan. Tuman va shahar miqyosidagi boshqaruv tizimi ham deyarli shunday bo‘lgan.

Saljuqiylar davlatida, ayniqsa, Buyuk saljuqiylardan To‘g‘rulbek, Alp Arslon, Malikshoh, Sanjar davrlarida iqtisodiy va madaniy hayotda katta ko‘tarilish yuz bergan. Hunarmandchilik taraqqiy qilgan: to‘qimachilik, kulollik, zargarlik, oynasozlik, temirchilik, ko‘nchilik va gilam to‘qish rivojlangan. Buyuk ipak puli ulkan saltanatning markaziy shaharlari orqali o‘tgan. Sharqiy Yevropa, Vizantiya, Hindiston, Xitoy mamlakatlari bilan savdo aloqalari gurkirab rivojlangan. Malikshoh Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdoni jonlantirish uchun Xuroson va Iroq savdogarlarini boj to‘lovidan ozod qilgan. Kaspiy dengizi orqali Turkistonga neft mahsulotlari keltirilgan. Ichki savdo ham rivojlangan.

Mamlakatda sof oltindan zarb etilgan dinor (kizil dinor) joriy etilgan. Bundan tashqari, mahalliy dinor (rukniy) va mis dirhamlar ham bo‘lgan. Saljuqiylar davlatida ilm-fan va madaniyat rivojlangan. Ayniqsa, Eron, Iroq va Movarounnahrda madaniy yuksalish yuqori bo‘lgan. Nishopur, Isfahon, Basra, Hirot, Marv, Buxoro, Samarqandda madrasalar bunyod qilingan. Xususan, buyuk vazir Nizomulmulk qurdirgan Bag‘doddagi Nizomiya madrasasi (1067) butun jahonga mashhur bo‘lgan. Nizomulmulk davlatni boshqarish asoslari haqida „Siyosatnoma“ asarini yaratgan. Munajjim va riyoziyotchi olim Umar Xayyom loyihasiga ko‘ra, Isfahonda rasadxona qurilgan. U Malikshoh topshirig‘iga ko‘ra, rasadxonada kuzatuv ishlarini olib borgan va sosoniylarning shamsiy taqvimini isloh etib, Yangi taqvim („Malikshoh taqvimi“ yoxud „Jalol erasi“) ni tuzgan (1079). Nizomiy Ganjaviy, Jaloliddin Rumiy, Sa‘diy Sheroziy, Umar Xayyom fors she‘riyatining so‘nmas durdonalarini yaratishgan. Muhammad G‘azoliy, Farididdin Attor, Xoja Yusuf Hamadoni kabi islom ulamolari va so‘fiylar ijod qilishgan.

Saljuqiylar davlatida riyoziyot va ilmi nujum (Bahovuddin Abubakr Marvaziy, Sharafiddin Tusiy, Abulhasan Ali Marvaziy, Abulhotam Muzaffar Isfizoriy, Zahiriddin G‘aznaviy), tibbiyot va kimyo (Ismoil Jurjoni, Faxriddin Roziy), tarix (Zahriddin Nishopuriy, Sadriddin Husayniy, Anushirvon Koshoni, Abu Bakr Ravondiy), adabiyot (adib Sobir Termiziy, Nosir Xusrav, Anvari, Asiriddin Axsikatiy, Raf‘iy Marvaziy va boshqalar) sohalariga oid ko‘plab bebaho asarlar yaratilgan. Bu davrda Nishopur, Marv, Isfahon, Ray, Hamadon kabi poytaxt shaharlar, shuningdek, Buxoro, Samarqand, Termizda ko‘plab me‘moriy yodgorliklar qurilgan. Marv gullab yashnagan, u „Marvi Shohijahon“ —

„Shaharlar shohi“ deb ulug‘langan. Tarixchi va sayyoh Yoqut Hamaviy Marvda bo‘lganida bu yerda 10 ta yirik kutubxona borligini ko‘rgan va ulardan foydalangan. Termiz yaqinidagi Payg‘ambarorolda Zulkifl majmuasi (11—12-asrlar), Sulton Saodat me‘moriy majmui (11 — 18-asrlar), Jarqo‘rg‘on minorasi (1109), Marvda Sulton Sanjar maqbarasi (12-asr) va boshqa me‘moriy obidalar qurilgan.

Saljuqiylarning Ko‘niya sultonligida ham madaniyat taraqqiy etgan. Kichik Osiyoning islomlashish jarayoni kuchayib, tasavvufning mavlaviylik, bektoshiya kabi tariqatlari shakllangan, axiylik (javonmardlik) va qalandarlik kuchaygan. Jaloliddin Rumiy, Yunus Emro (1240—1320), Xoja Bektosh Vali (1248—1338), Sadriddin Ko‘nyoviy, Shahobiddin Suhravardiy singari mashhur mutasavviflar yetishib chiqqan. Ko‘niya (Ikoniya), Sivas, Qaysariya, Nikeya sh.lari yirik madaniy markazlar hisoblangan. Bu paytda „O‘g‘uznoma“ dostonining yozma varianti shakllangan, latifaaa Xo‘ja Nasriddin (Afandi) obrazi (Turkiston va Anadoluda) yaratilgan.

3. Qayumov A. *Saljuqiylar davlati tarixi*. – T.: Fan, 1998.

G‘aznaviylar davlati – Xuroson, Shimoliy Hindiston hamda qisman Movarounnahrda (X-XII asrlarda) yashagan turkiy davlat. G‘aznaviylar davlatiga Alpteginning g‘ulomi va kuyovi Sabuktegin asos solgan. Davlat nomi saltanatning poytaxti G‘azna shahri nomidan olingan. Turkiy , Kobul va g‘ulomlar xizmatlari evaziga somoniylardan Xuroson va Afg‘onistonning turli viloyatlari (G‘azna boshqalar) ni boshqarish huquqini olganlar.

Sabuktegin G‘azna viloyatining noibi va qo‘shin amiri qilib tayinlangach (977), u bu mulklarni mustaqil boshqarishga kirishgan. 994–995 yillarda Xurosonda bo‘lib o‘tgan 2 jangda somoniylar amiri Nuh ibn Mansur va noib Sabuktegin boshchiligidagi birlashgan qo‘shin isyon ko‘targan turk sarkardalari Abu Ali Simjuriy (Abulhasan Simjuriyning o‘g‘li) va Foyiq qo‘shinlarini tor-mor keltirish jarayonida Sabukteginning siyosiy nufuzi yanada ortadi.

G‘aznaviylar davlatining eng kuchaygan davri amir Sabuktegin, ayniqsa, sulton Mahmud G‘aznaviy hukmronligi yillariga to‘g‘ri keladi. XI asr boshlariga kelganda Musulmon Sharqining eng qudratli davlatlaridan biriga aylangan G‘aznaviylar davlatining chegaralari g‘arbda Ray va Isfahon shaharlari, Kaspiy dengizi hamda shim.-g‘arbda Xorazm va Orol dengizigacha cho‘zilgan, sharqda esa Shimoliy

Hindistonning kattagina qismini o‘z ichiga olgan va janubda Balujistongacha yetgan edi.

Mahmud G‘aznaviy somoniylar sulolasi barham topgach, ularning Xurosondagi butun hududini, keyinchalik Xorazm davlatini (1017) ham o‘z saltanati tarkibiga qo‘shib olgan. Biroq Janubiy Toxariston (hozirgi Shimoliy Afg‘oniston)dan tashqari Shimoliy Toxariston (hozirgi Surxondaryo viloyati va Janubiy Tojikiston) hududini ham egallash uchun g‘aznaviylar kurash boshlaganlarida qoraxoniylar bilan ularning manfaatlari o‘zaro to‘qnashdi. Keskin kurashlar natijasida Chag‘oniyon va Termiz g‘aznaviylarga bo‘ysundirilgan. G‘aznaviylar bilan qoraxoniylar davlati o‘rtasidagi chegara Amudaryo deb e‘tirof qilingan. 1024–1025-yillarda Mahmud G‘aznaviy Termiz yaqinida Amudaryoni kechib o‘tib, temir darvoza (Temir qopqa) orqali Sug‘dga hujum qilgan va Samarqandgacha borgan. Bu harbiy yurishlar natijasida Omul (Chorjo‘y)gacha bo‘lgan viloyatlar qoraxoniylar hukmronligidan chiqib, g‘aznaviylar ta’siriga o‘tgan. Bu davrda G‘aznaviylar davlati Sharqdagi yirik musulmon davlatiga aylangan edi. Biroq, Mahmud G‘aznaviyning o‘g‘li va valiahdi Mas‘ud G‘aznaviy hukmronligi davrida (1030–1041) G‘aznaviylar davlati o‘z qo‘l ostidagi hududlarni birin-ketin qo‘ldan chiqarib, asta-sekin tanazzulga yuz tuta boshladi.

XI asr o‘rtalaridan boshlab g‘aznaviylarning asosiy raqibi saljuqiylar bo‘ldi. G‘aznaviylar davlati tarkibidan 1-bo‘lib Xorazm ajralib chiqdi. G‘aznaviylarning xorazmdagi noibi Oltintosh vafot etgach (1032), uning o‘g‘li Horun g‘aznaviylarga qarshi isyon ko‘tardi (1034). U saljuqiylar va qoraxoniylar bilan do‘stona aloqa o‘rnatib, Xorazmni g‘aznaviylardan mustaqil deb e‘lon qilgan. Bu paytda qoraxoniylar va g‘aznaviylar o‘rtasida Chag‘oniyon, Xuttalon, Termizni egallash uchun yana keskin kurash boshlangan.

Marv yaqinidagi Dandanakon jangi (1040-yil may)da Mas‘ud G‘aznaviy qo‘shini saljuqiylardan yengilgach, g‘aznaviylar Xurosonni butunlay qo‘ldan chiqarishdi. Mag‘lubiyatga uchragan sulton Mas‘ud G‘aznaviy G‘aznaga qochgan va keyinchalik fitnachilar tomonidan o‘ldirilgan (1041). Taxtga Mas‘udning ukasi Muhammad o‘tirgan. Lekin Mas‘udning o‘g‘li Mavdud (hukmronlik davri: 1041–1048) amakisi muhammadning qo‘shinini yengib, uni o‘ldirgan va taxtga o‘tirgan. Sulton Mavdudning Amudaryo yuqori qismidagi viloyatlarni qaytarib olishdagi sa‘y-harakatlari natijasiz tugagan. Sulton Farruxzod (hukmronlik davri: 1053–1059)ning

harakatlari bir muncha samarali bo‘lib, u ketma-ket ikki jangda saljuqiylar qo‘shinini mag‘lubiyatga uchratdi. Lekin keyinchalik Alp Arslon g‘aznaviylarni yengishga muvaffaq bo‘ldi. Ikki o‘rtada tuzilgan bitim (1059)ga muvofiq, g‘aznaviylar Movarounnahr va Toxaristonga bo‘lgan har qanday huquqlarini yo‘qotdilar. Ularning hududi G‘azna viloyati va Shimoliy Hindistonning bir qismi (Panjob va boshqalar) bilan cheklanib qoldi. Bu hudud ham XII asr boshlaridan boshlab asta-sekin qisqarib bordi. XII asrning 60-yillarida G‘uriylar davlati g‘aznaviylarni Shimoliy Hindistonga butunlay siqib chiqardilar, poytaxt G‘aznadan Lohurga ko‘chirildi (1161). G‘uriylar davlati hukmdori G‘iyosiddin Muhammad qo‘shini Lahorni bosib olgach, G‘aznaviylar davlati butunlay tugatildi (1186).

Davlatni boshqarish. G‘aznaviylar davlatida boshqaruv tizimi o‘zining murakkabligi bilan diqqatni jalb etadi. boshqaruv tizimining markazida dargoh va devonlar (vazirliklar) turgan. Dargohga oliy hukmdor faoliyati bilan bog‘liq xizmatlar va amallar kirgan. G‘aznaviylar davrida hojiblik xizmatining o‘rni alohida e‘tiborga loyiq. Dargoh faoliyatida sipohdor (saroy xizmatchisi), davotdor (oliy hukmdorning hujjatlarini yurituvchi), pardador (mahram; xufiya ishlarni bajaruvchi), martabador (saroydagi o‘rta amaldor), xazinachi, joma xona va farrosh kabi mansab va xizmatlarning o‘rni katta bo‘lgan.

Devonlar ijroiya idoralari bo‘lib, o‘sha davr manbalarida 5 ta devon nomi uchraydi. Ular vazir devoni (bosh vazir devoni); harbiy ishlar devoni; elchilik va boshqa rasmiy tadbirlarni yuritish devoni; moliya devoni; pochta-xabar devoni. Viloyat boshlig‘ini voliy deganlar va uni oliy hukmdor tayinlagan. Viloyatlardagi boshqaruv ishlarni amid olib borgan. Shahar boshlig‘ini rais deb ataganlar. Shahar miqyosida shih-na, kutvol (qal’a komendanti), sohibi devon (ma’muriy boshqaruvchi) kabi amaldorlar ham faoliyat ko‘rsatganlar.

G‘aznaviylar davlati qudratli harbiy qo‘shinga ega edi. Oliy qo‘mondonlik hukmdorning ixtiyorida bo‘lgan. Bosh qo‘mondon – sipohsolor esa sulolaning eng ishonchli vakili yoxud shu xonadon a‘zosi hisoblangan. Mas, Mahmud G‘aznaviy sipohsolor mansabiga ukasi Muhammad Yusufni loyiq topgan. Yuqori darajadagi harbiy lashkar-boshilar salor, o‘rta darajadagilari sarhang deyilgan. Harbiylar o‘z pochta-xabar va qozilik xizmatlariga ega bo‘lgan. G‘aznaviylar qo‘shinida harbiy kemalar (daryo va dengiz floti) ham mavjud edi.

Manaviyati: G‘aznaviylar davlatida ilm-fan va madaniyat, xususan, adabiyot rivojlangan. Mahmud G‘aznaviy ona tilisi turkiydan tashqari fors, arab, hatto pahlaviy tillarini ham mukammal bilgan va o‘zi she‘rlar bitgan. Uning saroyida 400 dan ortiq olim, shoir va san‘atkorlar to‘planib, faol ijod bilan shug‘ullanishgan. Abu Rayhon Beruniy, shuningdek, Farruxiy, Unsuriy, Manuchehriy kabi shoirlar, Nosir Xusrav, Utbiy, Gardiziy, Bayhaqiy shular jumlasidan bo‘lib, G‘aznada yashashgan. Beruniy o‘zining "Qonuni Mas‘udiy" va Bayhaqiy o‘zining "Ta‘rixi Mas‘udiy" asarlarini Mas‘ud G‘aznaviyga bag‘ishlashgan. Firdavsiy mashhur "Shohnoma" dostonini Mahmud G‘aznaviyga taqdim etgan. Biroq buyuk tabib Abu Ali ibn Sino G‘aznaga – sulton saroyiga borishdan bosh tortgan. Shimoliy Hindistonni islomlashtirish va turklashtirish jarayoni aynan G‘aznaviylar davridan boshlangan. G‘aznaviylar davlatida qurilish va me‘morchilikka ham katta e‘tibor qaratilgan. G‘azna, Balx, Nishopur, Lohur va boshqa shaharlarda ko‘plab madrasalar, masjidlar, xonaqolar, saroylar va bog‘lar qurilgan, kutubxonalar faoliyat ko‘rsatgan. Xususan, poytaxt G‘azna shahri gullab-yashnagan.

Ziyo tadqiqotlariga ko‘ra, Saljuqiylar davlat boshqaruvi o‘ziga xos edi. Davlat boshlig‘i, oliy hukmdor Saljuqiylar xonadoni vakili bo‘lib Sulton ul-a‘zam unvoniga ega bo‘lgan. Ilgarigi sulolalarda bo‘lgan kabi, Sulton nomiga xutba o‘qilib, tangalar zarb etilgan. Mol-mulk, er-suv taqsimlash davlat va boshqaruv mansablariga tayinlash, davlat kirim-chiqimlarini nazorat qilib turish, amaldorlar va xizmatkorlar faoliyatini nazorat qilish, yangi qal‘alar, shaharlar, hashamatli inshootlar qurishga boshchilik qilish kabilar sultonning zimmasida bo‘lgan.

4. Sultonov R. *G‘aznaviylar davlati va uning O‘rta Osiyo tarixidagi o‘rni.*
– T.: Universitet, 2005.

G‘aznaviylar va Saljuqiylar davlatlari o‘rta asr Sharq dunyosining siyosiy xaritasi va madaniy-ma‘naviy hayotida chuqur iz qoldirgan imperiyalardir. G‘aznaviylar o‘zining harbiy qudrati, ayniqsa Hindiston sarhadlariga qilgan yurishlari va bu orqali islom sivilizatsiyasini yangi hududlarga yoyishdagi faoliyati bilan ajralib turadi. Ularning poytaxti – G‘azna shahri nafaqat siyosiy markaz, balki ilm-fan va adabiyot maskani sifatida mashhur bo‘lgan. Ayniqsa, Al-Beruniy va Firdavsiy kabi allomalarning bu davrda yashab ijod qilgani G‘aznaviylar merosining madaniy yuksakligini ko‘rsatadi. Saljuqiylar esa islomiy dunyoda markazlashgan boshqaruvni tiklash, siyosiy barqarorlikni ta‘minlash hamda madaniyat va ilm-fanni rivojlantirish

borasida katta tarixiy vazifani bajargan. Nizomulmulk kabi davlat arboblarning islohotlari, Nizomiya madrasalarining ochilishi, ilm ahli va olimlarga yaratilgan sharoitlar Saljuqiylar zamonasini "Uygʻonish davri" deb atashga asos boʻladi.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak har ikki sulola nafaqat oʻz davrining siyosiy qudratini ifoda etgan, balki keyingi musulmon sulolalari uchun davlat boshqaruvi, maʼrifatparvarlik va madaniy taraqqiyot yoʻlida ibrat maktabi boʻla oldi. Ularning tarixiy tajribasi bugungi kunda ham geosiyosiy jarayonlarni tushunishda va mintaqaviy taraqqiyotning ildizlarini anglashda muhim manba boʻlib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – T.: Ma'naviyat, 2008.
2. Abdullaev N.A., Rajabov A.S. *Oʻrta asrlar tarixi*. – T.: Oʻqituvchi, 2001.
3. Qayumov A. *Saljuqiylar davlati tarixi*. – T.: Fan, 1998.
4. Sultonov R. *Gʻaznaviylar davlati va uning Oʻrta Osiyo tarixidagi oʻrni*. – T.: Universitet, 2005.
5. Berdiqulov A. *Markaziy Osiyoda siyosiy tarix (IX–XII asrlar)*. – T.: Sharq, 2010.